دەروازەیەکی تیۆریی
بۆ شانۆی پاش تازەگەری

نیهاد جامی

پرسیارکردن لەشانۆی پاش تازەگەری، بەمانای وەستاندنی شانۆیەکە لەناو تازەگەریدا، ئەوەی لەشانۆدا پێی دەووترا تازەگەری، بەمانا فەلسەفیەکەی پڕۆژەیەکی ناتەواو نیە، بەڵکو پڕۆژەیەکی تەواو بووە، پڕۆژەیەکە پێویستی بە قۆناغێکی نویێ هەیە، شانۆی تازەگەری خۆی لەسەر دەیالۆگ بنیاتنا، شانۆی نوسەر بوو، ئەکتەر و دەرهێنەر لەڕێگەی نوسەرەوە بەرەو شانۆ هەنگاویان نا، کەچی پاش تازەگەری شانۆ لەنوسەر دەسەنێتەوە، بەو سەندنەوەیە پڕۆسەی نوسین دەگۆڕێت بۆ کردەی دەرهێنان، ئەو گۆڕینە شانۆ لەدەیالۆگەوە دەباتە سەر جولە، بەمانای گۆڕان لەجەوهەردا کودەتایەکی زمانەوانیە، بەوەی جەستە دەبێتە زمانی شانۆ، ئەوە ڕزگارکردنی شانۆیە لە ئەدەب و بنیاتنانەوەیەتی لەناو شانۆ خۆی، سڕینەوەی دەق نیە، بەڵکو دەق وەك سێکێج و ئەکسیۆنێك دەمێنێتەوە، بەمانای دەق وەك پڕۆسەیەکی ئەدەبی نانوسرێت، بەڵکو ئەکسیۆنێکە بۆ ئەوەی لەڕێگەی

جەستەوە مەشق و خەیاڵبردنەوەی دروست کردنی وێنە بنیاتی بنێتەوە، هاوکێشەیەك نیە وامان لێ بکات، خۆمان بدەینە دەست دەقەوە، ئەو هێڵی کارکردنەمان بۆ دەست نیشان بکات، بەڵکو دەق زەمینەیەکی لەکار کەوتووە، بۆئەوە دەنووسرێتەوە تا یادەوەریمان بە ئاگا بێنێتەوە، بەوەی ئێمە چۆن بچینە ناو مەملەکەتی ڕەنگی شانۆ، شانۆ بەتەنیا لەو ڕێگەیەوە لە ئەدەبەوە بەرەو شانۆ نایەتەوە، بەڵکو چەندە شانۆیەکی فۆرمالیستیە، بەڵام شانۆیەکە لەناو زانستەکاندا بیر دەکاتەوە، کێشەی کولتوری بە کێشەی سەرەکی شانۆ دەبینێت، ئەگەر شانۆی نەتەوەیی بەشێك بێت لەناو شانۆی تازەگەری، بەو پێیەی کە نەتەوە بەرهەمی تازەگەریە، ئەو شانۆیەش کێشەی کەلەپور بەکێشەی سەرەکی شانۆ بزانێت، ئەوا شانۆی پاش تازەگەری ئەوەی بەلایەوە کێشەی خۆیەتی کەلەپور نیە، بەڵکو کولتورە. سێنتەر لەو شانۆیەدا هەڵوەشاوەتەوە، بینەر لەپڕۆسەی بینین لەبەردەم گوتارێکی بەدوا یەك هاتوو دانەنیشتووە، بەڵکو ئەو لەبەردەم کۆمەڵە بونیادێکی لێکترازاوە کە توانای خستنەوە سەر هێڵێکی بەدوا یەکیان نیە، بەپێی زەمەنی کرنۆلۆژی، بەڵکو زەمەنی فەلسەفی سێنتەری گوتاری هەڵوەشاندۆتەوە، ڕێکخستنەوەی بونیادەکانی وێنە دەبێ لەلای بینەر بگەیەنرێتەوە یەك، وێنەی شانۆیی سێنتەرێکی نیە بۆ کۆبوونەوە، وێنە لەو ئەزمونەدا خاوەنی کۆمەڵە دەلالەتێکی بەرهەم هێنراوە، کە توانای خولْقاندنەوەو دەلالەتی جیاوازی هەیە، چونکە ئەکتەر ڕۆڵی نێرەرێك دەبینێت، کە کۆد ئاراستەی بینین دەکات، بەپێچەوانەی شانۆی تازەگەری کە ئەکتەر دەنگی نوسراوی نوسەری بەرجەستە دەکرد، بۆیە کاتێ دەق دێتە ناو ئەو پرۆسەیە، هاتنی دەنگی نوسەر نیە، بەڵکو ئەو دەنگە دەبێتە ئاماژەیەکی نێو یادەوەری وێنە. دەق توانایەکی ئەوتۆی نیە کە زیندەگی بە شانۆ ببەخشێت، ئەوە وێنەیە لەڕێگەی ئەکتەر و جولەی پەیوەندیەکانی بینین زیندەگی بەشانۆ دەبەخشێت، بۆیە ئەو شانۆیە پرۆژەیەکە کەبیرکردنەوە دەردەکات لەناو بیرکردنەوە لەو سیستمە ڕێکخەرەی دەق، بەڵکو ئەو سیستمە هەڵدەوەشێنرێتەوە، لەناو کۆمەڵە ئامارژەیەکەوە وێنە سەر لەنوێ بەشێوەی جیاواز شانۆ دەخوێنێتەوە، خوێندنەوە توانای بەرجەستە کردنی چەمکی ووشەی هەیە، چەمك ووشە لە گوتراو دەگۆڕێتە سەر پانتایی، ئەو کاتەی لەسەر ئەو تێگەیشتنە کارمان کرد بڕوامان بەوە نابێت، کە لەووشەی نوسراو نزیك بکەوینەوە، ئەوە وامان لێ دەکات بڕوا بەو ووتەیەی شانۆکاری ئیتاڵی (کارمیلۆ بینی) بێنین کە ووتی

"ووشەی نوسراو زەنگی مەرگە بۆ ووشەی دەربڕاو، وەلابردنێکی هەمیشەییە بۆ هەموو ئەوانەی لەناوەوە دان"(1) بەمانای ووشەی نوسراو تێگەیشتنێکی ڕەهای هەیە، توانای بەزاندنی نیە، هەموو ئەوانەش فڕێدەدات کە لەناوەوەی جەستە ماوەتەوە، ئەو کاتانەی متمانە نەکرێتە سەر ووشەی نوسراو، بەڵکو پشت بە چەمکی ووشە ببەسترێت، بەمانای سنورێکی فراوانتر بە دەربڕین ببەخشرێت، کە چەمك لەڕێگەی جولەوە گوزارشت لەمانا شیعریەکانی ووشە دەکات، مانا لەو سیاقەدا خولْقاندنی شیعریەتی شوێنە، شیعریەتی شوێن ڕووبەرێکی نوێیە بۆ خولْقاندنەوەی ماناکانی پانتایی، بەوەی ئەوە بەرجەستە کردنی ووشەی نوسراوی نوسەر نیە پانتایی بەرهەم دێنێتەوە، بەڵکو (بێدەنگی) و (تاریکی) دوو بونیادی ئەکتیڤی نێو پانتاین، بە ڕادەی ئەوەی بێدەنگی دەبێتەوە دەنگێك بۆ ئاراستە کردنی ئاماژەکانی جولە و تاریکیش ڕووبەرێکە بۆ خوێندنەوەی پانتایی، ئەوانەش ستراتیژی سەرەکی شانۆن، وەك چۆن پیتەر بروك بەخاڵی سەرەکی شانۆی دادەنێت، بەوەی بوونی پانتایەکی بۆش ناو دەنێت بە شانۆ، هەر ئەوەشە بەلایەوە کە لەکاری شانۆیی داوای دەکەین. ئەو هەوڵەی توانای دەرباز بوونی هەیە لە دەق، دەرباز بوون بەمانای سڕینەوە نا، بەڵکو بەو مەبەستەی کە چۆن دەق بەپێی تێگەیشتنی نوسەر ناخەینە ناو ئەو پانتاییەوە، هێندەی بەپێی روئیای شانۆکار بۆ پەیوەندی نێوان دەق و کولتور سەیری گرفتەکان دەکات، ئەوەش لەدایکبونەوەیەکی نوێیە بۆ دەق، هەوڵێکە بۆ دەرباز بوونی ستاڤی کار لە دەست دەسەڵاتی دەق و لە هەمان کاتیشدا نە کوشتنی زمانی نێو دەقە، ئەو دەقەش پەیوەندی بە زمانی کراوە هەیە، زمانی داخراو لەناو زەمەنێك دەژیێت توانای ئەوەی نیە دەق دنیایەکی نویٚ و لەدایکبونێکی جیاواز بێنێتە بوون. زمانی کراوە توانای بەرهەم هێنانەوەی مانای تری هەیە، ئەو کاتانەی لەسەر پەیوەندی دەق و کولتور کار دەکات، کولتور لەو شانۆیەدا لەناو ئەنترۆپۆلۆژیا زانستێکی شانۆیی بەرهەم دێنێت، کە ئەنترۆپۆلۆژیای شانۆیە، ئیشکردنەوەیەکی تیۆری ڕووت نیە، بەڵکو ئیشکردنەوەیە لەسەر چەمکی سرووت و پەیوەندی جەستەی مرۆڤەکان بە یەکتریەوە لەناو وێنە شانۆییەکە. جولە کە بەشێکی زۆری سرووت لەسەر جولەکانی سەما پێك دێت، هەڵگری گوتارێکی کولتوری و کۆمەڵایەتی و ئاینیە، گۆڕینی ئەو گوتارە بۆ دەلالەتی جیاواز پەیوەستە بە تێکشکاندنی چەمکی باو لە گوتاردا، بەوەش سرووتی شانۆیی سرووتە کۆمەڵایەتیەکە بەتەواوی دەگۆڕێتە سەر پانتاییەکی تر کەپانتایی جولە و سەما و

بونیـادە دەلالیـەکانی وێنەیـە. لێـرەدا جەسـتە لەشـانۆدا جەسـتەیەك نیـە هـەڵگری زەمینەیـەکی کـۆنکرێتی کولتـور و دەلالی زمـان بێـت، بـەڵکو ئـەو زەمینەیـە دەبێتـەوە یـادەوەری بـۆ جەسـتە و ئـەو یادەوەریـە هاوکـاری دەکـات بـۆ خوڵقانـدنی سـرووتی شانۆیی، بەواتای بونیادی دەلالی زمان و بونیادی کولتوریی لەئیشکردنەوەیان لـەناو یــادەوەری خۆیــان بەرهــەم ناهێننــەوە، بــەڵکو جەســتە لەڕێگــەی یادەوەریــەوە دەیانهێنێتــەوە بــۆ ئــەوەی ڕەخنــەیان ئاراســتە بکــات و مانــا کۆنکرێتیــەکانی تێــك بشکێنێت. ئەو کاتانەی دەقی ئەدەبی شانۆ دروست ناکات، بەڵکو پڕۆسـەی بینـین دەبێتە زمانی شانۆ، دەبێ لەسەر دوو ئاست لەشانۆی پاش تازەگـەری بوەسـتین، کـە پێکهاتەی زەمەنی فەلسەفی وێنەیە، ئەوانیش (ڕەهەنـدی چوارەمـی وێنـە) و(پانتـایی لەسـرووتی شـانۆی بیـنین) جـاری بـا لەسـەر ئاسـتی یەکـەم بوەسـتین و بپرسـین: ڕەهەنـدی چـوارەمی وێنـە چیە؟ بـۆ ئـەوەی لـەو ڕەهەنـدە تێبگـەین، پێویسـتە ئاسـتی دووەم کـە پانتاییـە لـە سـرووتی فـەرامۆش نەکـەین، چـونکە هـەردوو ئاسـتەکە پەیوەندیـەکی تەواوکـەریان بەیەکـەوە هەیـە، ڕەهەنـدی چوارەم بریتیـە لـە "دیـدگای بینین لە پانتایی شانۆیی لە ڕێگای جێگرتنـەوەی پراکتیکـی و پڕۆسـەی دەرهێنـان و دیدگایی، واتە ئاشکراکردنی نهێنـی ئێستا و ئایندە کە دوو دڵیان کردووین، بـەڵام ڕابردوو خزمـەتی یادەوەری جەستـەی ئەکتـەری میتۆلـۆژی دەکات، کـە بە پێویست پابەست دەبێتەوە بە ئێستا"(2) بە مانای ڕەهەندی چوارەم بەرەنجامی ئامادەبوونی جەسـتەیە لـە پانتاییـدا، داڕشـتنەوەی جەسـتە و نوسـینەوەی بۆشـاییە، ڕەهەنـدی چوارەم فێرمان دەکات دەق لەسەر کاغەز بەقەڵەم نانوسرێتەوە، دەقی بینین لە ڕێگای جەستەوە لە پانتایی دەنوسرێتەوە، ئەوەش نوسینەوەی ڕەهەندی چوارەمی زەمەنە، ئەو نوسـینەوەیە دەمانگەیـەنێت بـە ئاسـتی دووەم کـە (پانتـایی لـە سرووتی شـانۆی بیـنین) ە، پەیوەنـدی نێـوان ڕەهەنـدی چوارەم لەگـەڵ پانتـایی، خوڵقانـدنی سـرووتی بینینە لە ڕەهەندی چوارەمدا، چونکە سرووتی شانۆیی پێکهـاتی سـەرەکی شـانۆیە، سـرووت لـە پانتایـدا شـانۆ دەباتـە سـەر بارگاویکردنی جەستە بـە فرە دەلالەتیـەوە، ئەوەش حەقیقەتی سرووت و ڕەهەنـدی چـوارەم دەدۆزێتـەوە، جیاوازی خـۆی لەتـەك شانۆی تازەگەری تەرخان دەکات، کە ڕەهەندێکی نوێیە بۆ زەمـەن، ڕەهەنـدێك پێشتر نەمان ناسیووە، کە زەمەنی ئەفرێنەرە، زەمـەنی میتافیزیکی نیـە، وەك چـۆن زەمـەنی فەلسەفی ناو دەقیش نیە، نە زەمەنی ئۆدیبە، نە زەمـەنی شکسپیر و کارەکتـەرەکانی هاملێت و ماکبێسە کە لە ڕێگەی دەیالۆگی کارەکتـەر بـە زەمـەنی فەلسـەفی کوشتن و

تـاوان ئاشـنامان دەكـات، وەك چـۆن زەمـەنی بینـەریش نیـە، وەك چـۆن برێخـت لـە شانۆی داستان خوازیاری بوو، بەڵكو زەمەنی ڕاستەقینەی شانۆیە، زەمەنێكە شـانۆ خوڵقێنەریـەتی لـەڕێگای دیـدگا و بینینـەوە، ئـەو زەمەنـە توانـای گـۆڕانی هەیـە لـە بونیادەكـانی شـانۆ، چـونكە بونیادەكـان بونیـادی ئـەدەبی بـوون، هونـەری نـەبوون، ڕەهەندی چوارەمی زەمەن.. زەمەنی بینین دەگۆڕێت بۆ زەمـەنی ئەفرێنـەر، لەڕێگـەی گۆڕینی "مانای شوێن، لە دیكۆری ئەندازەیی بۆ سینۆگرافیای پانتایی بینین"(3) ئـەوەش كاریگـەری بەسـەر ئـەزمونی بینینـی بینـەریش بـەجێ دێڵێـت، چـونكە بینـەر لەبەردەم دوو پرۆسەی ئاوێتـە دەمێنێتـەوە، كـە دەقی بینین و نمایشی بینینـە، هـەر دوو پرۆسەكە ئاوێتەی یەكتری دەبن، بەمانای گۆڕانێكی ئەوتۆ لە چەمكی بینەر ڕوو نادات، بەڵام ئەوەی ڕوو دەدات تێكەڵ بونی ئەوە لەناو بینین، نەوەك شانۆ بی بینێت لە تێگەیشتنی ستانسلافسكی و نەوەك شانۆی برێخت هەڵوێستی هەبێت لەبەرامبەر ڕووداوەكـان، بـەڵكو بینـەر بـەدوای پرۆسـەی بیـنین، دەبێـت بـە كارلێكـەرێك بـۆ خوێندنـەوە، بـەمانای بەشـێك دەبێتـەوە لـەناو بیـنین، ئـەوەش نـاو دەنـێین (بینینـی بینەر) بینینێك كە دەرفەت بۆ فرە دەلالەتی خوێندنەوە دەكاتەوە. گۆڕینی هاوكێشە و بەخشینی وەزیفەی نوێ بە چەمكەكان وا دەكات ئەو شانۆیە لە شانۆی وێنـەیی جیـا بكەینـەوە، بـەو پێیـەی شـانۆی وێنـەیی جـەخت لەسـەر هاوكێشـەی تایبـەت دەكاتەوە، ئەو شانۆیە بڕوای بەو هاوكێشانە نیە. ژاكلین مارتن لە كتێبێكدا باس لەو خاڵە هاوبەشانە دەكات، كە شانۆی پاش تازەگەری و شانۆی وێنەیی(4) لەیەك نزیك دەكاتـەوە، ئەگـەر چی ڕێساكانیان بـە جیاواز دەبینێت، ئـەوەش ئـەو ڕاستیەمان بۆ ئاشكرا دەكات كە شانۆی وێنەیی بە كەناڵێك لە شانۆی پاش تازەگەری دادەنرێت، كە بەرهەمی قۆناغی پاش تازەگەریە. هەرچەندە هاوكێشەكانیان بۆ كردەی دەرهێنان تـا ڕادەیـەكی زۆر جیـاوازن، لـە شانۆی پـاش تازەگـەری هاوكێشـەكانی (دەرهێنـەر+ ئەكتـەر+ دەق) یـا (دەق+ ئەكتـەر+ دەرهێنـەر) یـا هـەر هاوكێشـەیەكی تـر، یـا ئـەو هاوكێشە گریمـان كـراوەی شـانۆی وێنـەیی (ئەكتـەر+ دەرهێنـەر+ دەق) بەتـەنیا ئـەو هاوكێشەیە گۆڕانی تیا ناكرێت، بەڵكو گۆڕان لە چـەمكێكی تاكـەوە بـەرەو چـەمكێكی سەراپاگیریی دەچێت، مردنی نوسەر و مردنـی دەرهێنـەر ڕا دەگەیـەنرێت، لـە ڕێگـەی لەدایكبونی دەقی بینین ونمایشی بینین، نوسەر لە ڕێگـەی مردنـی دەسـەڵاتی ڕەهـای نوسین ئاوێتەی ئەو سیستەمە ئامـاژە كاریە دەبێت، كـە زمان وێنـای جیهـانی جولـە و سـەما و پێكهاتـەی وێنـەیی دەكـات، وەك چـۆن دەرهێنـەریش دەچێتـەوە نـاو هـەمان

گریمانـەی مردنـی نوسـەر، دیکتاتۆریـەتی دەرهێنـەر دەمرێـت و لەشـوێنیدا مـردن دەرهێنەر دەباتە ناو خەون و دیدگای بینین، هەریەکە لە ئەکتەر و بینەر بەدەر نین لەناو گۆڕانکاریەکان، ئەکتەر بەو پێیەی دیدگای شانۆ دیدگای ئەوە، بۆیە ئەو لە ئەکتـەرەوە وەك بونیادێـك کـە دەیـالۆگ فرمـانی پـێ دەکـات، مردنـی دەیـالۆگ لەدایکبونی ڕاستەقینەی ئەکتەرە، لە ڕێگەی گۆڕینی لە کارەکتەرەوە بۆ فیگور، لە ئەکتـەرەوە بـۆ جەسـتە، جەسـتە لـەناو پانتـایی وێنـای وێنـە دەکـات بـۆ ڕەهەنـدی چوارەم.(5)

پەراوێزەکان

1- التجريبية و تقاليد الكتابة المسرحية/ جوليا سيزار بيروني/ ترجمة: د. سمية مظلوم/ موقع الكاتب العراقي

2- بصريات الجسد في فضاء الطقس المسرحي/ فاضل سوداني، المهاجر، العدد 5، السنة الاولى 2005

3- النص البصري و تداعيات الذاكرة المطلقة لجسد الممثل في مسرح مابعد الحداثة/ د.فاضل سوداني/ العدد 13 تشرين الثاني 2004

4- **مەبەست لە شانۆی وێنـەیی بە تـەنیا ئـەزمونی شانۆکارانی عـەرەبی نیـە، بەڵکو مەبەست لـە ئـەزمونی شـانۆی وێنـەیی، ئـەو ئەزمونـە شـانۆییە خـۆر ئاواییـە، بـەر لەهـەمویان شـانۆی وێنـەیی دانیمـارکی، ئەگـەر چـی ئـەو شانۆیە بە بەرهـەمی شـانۆی پاش تازەگـەری دەر کـەوتبێت، بـەڵام بەهۆی گۆڕین و خاسیەت و فراوان کردنی تایبەتمەندیەکانی بووە بە ئـەزمونێکی جیـاواز، ئـەوەی شـانۆکارانی عـەرەب پێـی هەڵدەسـتن خـاڵی نیـە لـە کاریگەری ئەو ئەزمونە خۆر ئاواییە.**

5- **ئەم کورتە ووتارە پێشەکی لێکۆڵینەوەیەکی فراوانە لەژێر ناوی شانۆی پـاش تازەگـەری، وەك تیۆریزەیـەك بـۆ پرۆژەیـەکی شـانۆی جەسـتەیی نوسراوە.**